Jānis bija diezgan noslēgts cilvēks. Bet labsirdīgs un izpalīdzīgs. Cita perfekti padarīts darbs sagādāja viņam lielu prieku.

Jāmin Jāņa unikālā nukleoproteīdu citokīmijas skola. Iesākumu viņš mantoja no sava skolotāja profesora K.Bogojavlenska. Jāņa ieguldījums ir milzīgs. Viņa darbs ir apkopots doktora disertācijā. Dzelžaina loģika. Neiedomājama eksperimentāla izdoma. Metožu ekvilibristika. Fantastiski rezultāti. Mēs daudz ko iemācījāmies no viņa, bet nekad viņu nepārspējām. Pirms aptuveni desmit gadiem kāds Maskavas morfologs man teica: «*Jānis Ērenpreiss ir citokīmijas klasiķis. Mēs visi esam viņa mācekļi.*»

Tas pats sakāms arī par teorētisko un eksperimentālo onkoloģiju. Šajā jomā viņš sarakstījis vairākas grāmatas latviešu, krievu un angļu valodā. Jānim bija neliela laboratorija, bet mācekļu un turpinātāju – daudz. Jānis Ērenpreiss bija īsts zinātnieks. Viņa mantojums ir viņa skola.

1996.gada 6.martā

Acta medico-historica Rigensia (1997) III: 259–266

DOI: 10.25143/amhr.1997.III.30

JĀNIS OĻĢERDS ĒRENPREISS (1929–1996)

(JEKATERINAS ĒRENPREISAS STĀSTS)

Es pārskatu un pārskatu fotogrāfijas. Atkal un atkal ielūkojos sižetos, Jāņa sejā. Pēc tik daudziem gadiem sirdī mostas vecā sajūsma. Tik bezgala darbīgs, tik vīrišķīgs un apgarots! Jānis ir vesela planēta, viņu nevarēja neiemilēt. Bet mans uzdevums ir pastāstīt par Jāņa Oļģerda Ērenpreisa dzīvi.

Māte, Klāra Stakena, bija ārste, tēvs, Gustavs Ērenpreiss, uzņēmējs. Vienīgais bērns piedzima 1929.gada 14.septembrī. Kad dēlam bija tikai gads, vecāki izšķīrās. Starp vecākiem tad pastāvēja naida un diemžēl savu tēvu Jānis tikpat kā neredzēja. Viņa pasaule bija māte, mātes māsa Marija, mātes māsas vīrs pulkvedis Jānis Vitols, viņu meita Bice. Pa ziemu dzīvoja lielā Rīgas dzīvoklī Krišjāņa Barona ielā, bet blakusdzīvoklī Klārai Stakenai bija privātpakse. Agrā vasarā brauca uz Dalbi, kur Vitoliem bija lauku mājas «Siliņi», bet otrā vasaras pusē pārcēlās uz Bulduriem, uz vasarnīcu. Galvenās bērnības atmiņas Jānim bija saistītas ar «Siliņiem». Tur ritēja celtniecība, kurā puisis dedzīgi piedalījās. 8 – 9 gadu vecumā pats uzbūvēja vistu šķūni. Laukos Jānim bija zirgs Ansis un kaķis Polis. Savu kaķi Jānis atcerējās visu mūžu, pirms dažiem gadiem publicēja bērnu žurnālā viņam veltītu stāstu ar fotogrāfijām. Devīņu gadu vecumā viņš saņēma dāvanu – fotoaparātu. Kopš tā laika Jānis bija kaislīgs, vēlāk arī ļoti prasmīgs fotogrāfs.

Jāņa Ērenpreisa māte Klāra Stakena

Bērība Jānim bija laimīga, apstarota ar mātes un tuvinieku mīlestību. Sāka mācīties Franču licejā. 1944.gada sākumā Jānis gribēja pievienoties leģionam, bet māte atņēma dokumentus un bikses. Pulkveža Vītola pēdējās kara gaitas bija ar kureliešiem (viņš izglābās un vēlāk dzīvi beidza Londonas slimnīcā). 1944.gada vasarā ģimene meklēja patvērumu Dalbē. Par artilērijas apšaudi, kad nācās divas dienas pārlaist siena šķūnī, Jānim bija saglabājies spilgts pārdzīvojums. Atgriezās Rīgā, kad tās nomales vēl bombardēja.

Krievu laikā māte sāka strādāt poliklīnikā par galveno ārsti. Dzīvoja kopā ar Mariju, Bici un Bices dēliņu Uldi. Dzīvoja tanī pašā lielajā dzīvoklī, kurā tagad bija izmitinātas vēl četras ģimenes. 1947.gadā arī mana māte, Zisele Sokola, sāka strādāt poliklīnikā, ko vadīja Jāņa māte. Viņas satuvinājās. Jānis stāstīja, ka reiz es ar māti (man tad bija divi gadi) bijusi pie viņiem ciemos un esot sakāvusies ar Uldi. Tā bija mūsu pirmā tikšanās. 1948.gadā Klāra Stakena saslima ar krūts vēzi. Izmisīgi meklēja visus līdzekļus, bet bija jau par vēlu. Viņa mira ļoti smagi. Jānim tad bija 19 gadu. Cik var noprast no viņa dienasgrāmatas (savas piezīmes viņš vienmēr rakstīja kā vēstules mātei), viņš pēc mātes nāves apņēmas pētīt vēzi un formulēja to kā mātes uzdevumu sev. Pabeidzis ar izcilību franču skolu, 1949.gadā viņš iestājās Latvijas Valsts universitātes Medicīnas fakultātē. Ap to pašu laiku Jānis apprecējās ar Ausmu Derkēvicu, ar kuru bija mācījies vienā skolā. Par savu pirmo laulību Jānis man maz stāstīja. Zinu tikai, ka saskaņā viņiem izjuka pēc trim gadiem, bet oficiāli viņi izšķīrās 1957.gadā. Bērnu nebija.

Jānis Ērenpreiss ar māti Rīgas jūrmalā (30. gadi)

Studiju posms Jānim materiāli bija grūts. 2.kursā viņš sāka strādāt par laborantu Histoloģijas katedrā. Tad arī sākās viņa zinātniskais darbs onkoloģijā un histoķīmijā. Katedru vadīja profesors Konstantīns Bogojavlenskis, izcils krievu kultūras un krievu citoloģiskās skolas pārstāvis. Katedra ar saviem studentiem entuziastiem bija kā viena liela ģimene. Jānis to aprakstīja savā publikācijā par Bogojavlenski («Skolotājs»), ko 1989.gadā ievietoja žurnālā «Zvaigzne». Atkal liktenīgi – profesors kļuva arī manu draugu un pirmo skolotāju, bet tas notika daudz vēlāk, no 1962. līdz 1967.gadam, kad viņš jau bija ļoti slim. Otru reizi ar Jāni iepazinos 1966.gadā pie K.Bogojavlenska slimības gultas.

Būdams students, Jānis sāka zinātnisku darbu par audzēju normalizāciju, ko 1959.gadā aizstāvēja kā kandidāta disertāciju. Šim darbam vēl šodien ir liela nozīme. Jānim mācījās izcilā augstskolas studentu grupā. Nopietni studēja, arī diskutēja par latviešu literatūru un dzeju. Daudz ceļoja un sportoja. Visi šie cilvēki palika par Jāņa draugiem uz visu mūžu. Tie ir – Jānis Liepiņš, Rasma Dzelzīte (Vasiljeva), Anita Caune, Ruta Šulce, Vera Rudzīte, Ruta Noriņa, Gunārs Zakenfelds, Mirdza Lielpētere. Uz tā laika fotogrāfijām bieži redz šim pulkam pievienojušos Valteru Šulcu, tagadējo Juridiskās fakultātes docētāju un tuvu Jāņa draugu kopš liceja laika. Jau pēc studijām Jānis sadraudzējās ar neirologu Juri Bērziņu, kas viņu ieinteresēja par kalnu tūrismu. Tas tad kļuva Jāņa vasaras dzīvesveids uz daudziem gadiem – viņš «saslima» ar kalniem.

Pēc augstskolas beigšanas 1955.gadā Jānis palika strādāt par asistentu Histoloģijas katedrā, kur jau darbojās Bogojavlenska skolnieces Aina Dālmane, Hilda Pužaka un Irina Černobajeva. Vasarā notika regulāri izbraucieni uz Rendu, kur par galveno un vienīgo ārstu Rendas slimnīcā strādāja Jānis Liepiņš. Atveseļoties turp brauca profesors Bogojavļenskis, Imants Ziedonis, uz plenēru – Hilda Vika, vēl citi. Regulāri notika dzejas vakari, kuros personālam ierašanās bija obligāta. Liepiņš lasīja priekšā Faustu un savu dzeju. No tiem laikiem Jānim glabājās Liepiņa rokrakstā skaisti, eļģiski dzejoļi. Arī man viņš vēlāk iemācīja: *«Es zinu, tu gundegas mīli...»*. Vika kā apburta strādāja no agra rīta līdz pēdējai gaismai. Jānis apgalvoja, ka bijis vienīgais Vikas skolnieks. Palika Jāņa gleznoti divi labi Imanta Ziedoņa un Liepiņa tēva portreti. Rudenī bija jābrauc ar studentiem uz kolhozu. Vakaros pie ugunsкура Jānis rīkoja dzejas sacensības: vienam vajadzēja sākt dzejoļi, otram tūlīt turpināt nākošo. Uzvarētājs, kas no galvas zināja visvairāk dzejoļu, vienmēr bija pats asistents. Dzeja apstaroja visu viņa mūžu, viņš to bieži deklamēja arī man un bērniem.

1959.gadā Jānis pārgāja strādāt uz Eksperimentālo medicīnas institūtu, lai varētu vairāk laika veltīt eksperimentālam darbam. Strādāja morfoloģijas laboratorijā, kur, tāpat kā Institutu, vadīja profesors P.Gērke. 1960.gadā pie Jāņa sāka strādāt pirmā aspirante Rasma Krampe. Jānis sāka iedziļināties molekulārajā bioloģijā un 1963.gadā izdeva savu pirmo grāmatu teorētiskajā onkoloģijā, kurā izmantoja tā laika molekulārās bioloģijas atzinumus. Grāmata bija ļoti pamatīga un to pārtulkoja angļu valodā un to izdeva ārzemēs. 1962. un 1963.gadā darbojās pagrīdes ģenētikas seminārs (ģenētiku padomijā uzskatīja par buržuāzisku zinātni), ko organizēja Aina Muceniece un Jānis Ērenpreiss. Pulcējās vakaros, dalībnieku dzīvokļos. Seminārā piedalījās vēl Guna Feldmane, Biruta Damberga, Aina Zidermane un citi. Jānis daudz strādāja, piedalījās daudzās Padomju Savienības konferencēs. Iespaidīgs bija pirmais Padomju Savienības onkologu kongress Maskavā 1962.gadā, kurā Jānis nolasīja referātu. Uz tā laika fotogrāfijām Jānis redzams apģarots un dzīvespriecīgs, smaidīgs – bieži vien kopā ar Uldi Bērziņu, māsiņas Bices dēlu, kam viņš faktiski bija audzētāvs. 1968.gadā Jānis Maskavā aizstāv doktora disertāciju par audzēju šūnu citotokīmiju. No sešdesmito gadu vidus viņš septiņus gadus lasīja Universitātē lekcijas par molekulāro bioloģiju. Lekcijas bija populāras. Arī es ar dažiem draugiem no Medicīnas institūta tās apmeklēju. Pēc tam izprasījos pastrādāt pie Jāņa ziemas brīvdienās, bet 1968.gadā, pēc institūta beigšanas, iestājos pie viņa aspirantūrā. Tur man priekšā bija jau Jāņa otrā aspirante – Ruta Zirne. Mūsu grupīnai bija divas mazas istabiņas, bet Jānis sapņoja par elektronu mikroskopu un savu laboratoriju.

1972.gadā notika liktenīgi pagriezieni. Jānim iedeva laboratoriju, nopirka elektronu mikroskopu. Ar lielu entuziasmu jau lielā komandā, kurai bija pievienojušies arī Karina Geikina, Edvīns Jankovskis, Ludmila Ivanova, Pēteris Zirnis, Guntis Eņiņš un Pēteris Plūmite, mēs iekārtojāmies plašās telpās Sauriešu Tuberkuļozes slimnīcā. 1972.gadā pirms Jaungada mēs ar

Jāni apprecējāties. Daudziem tas bija liels brīnums, jo Jāni uzskatīja par sieviešu nīdēju.

Uz dzimtsarakstu biroju viņš vēlējās iet melnajā uzvalkā, ko viņam skolas izlaidumam bija dāvinājusi mamma. Tas gan viņam bija par šauru, līgavainis izskatījās drusku ērmīgi. Arī puķes viņš uztraukumā bija piemirsis nopirkt. Ceļā uz dzimtsarakstu biroju kādā puķu bodītē iegādājāties baltu ciklamenu pušķi. Pieraksti viņa dienasgrāmatā 1972.gada Ziemassvētku laikā ir pilni emociju: viņš priecājās par laboratoriju un mikroskopu, par paša laimi. Arī raizējās: vai ģimenes dzīve netraucēs veikt savu misiju onkoloģijā. Varbūt arī traucēja. Atceros pirmos laulības gadus kā ļoti laimīgus, gaišus, īpaši tad, kad viens pēc otra 1973. un 1975.gadā piedzima dēli Jānis un Juris. Mums bija pagrūti savienot darbu ar bērnu audzināšanu. Turklāt mums bija trīs bērni – vēl mans dēls Ilja no pirmās laulības, kurš jau gāja skolā. Pārbraucām dzīvot uz Sauriešiem, lauku mājās, kur man palīdzēja saimiece. Jānis gāja uz darbu ļoti agri. Pēcpusdienā es iesēdināju bērnus ratos un mēs devāmies pa meža ceļu tētīm pretī. Tad es gāju uz darbu, kur strādāju līdz vēlam vakaram. Jānis ļoti daudz laika veltīja bērniem. Brīvdienās sēņojām, ogojām, gājām peldēties Mazā Juglā. Jānis filmēja bērnus un dabasskatus.

Laboratorija Sauriešos izveidojās par mazu institūtu. Tur bija elektronmikroskopija, ko vadīja Ruta Zirne, bioķīmija, ko vadīja Olga Demidenko, vēlāk Nikolajs Sjakste, citoķīmija, ar kuru nodarbojos es, bija arī sava bibliotēka un bibliotekāre Laura Redoviča, fotolaboratorija, aukstā istaba un vivārijs. Vēlāk pie mums atnāca strādāt ārste Nīna Zaleska, bioloģe Taiga Gulīte, vēl daži citi. Darbs bija interesants, interesanti bija arī koppelācumi svētkos: rīkojām karnevālus, viktorīnas, aptaujas. Jāņos savējie un Institūta Jaudis brauca pie mums ciemos. Kūrām ugunsgrākus. Jāpastāsta arī par mūsu laboratorijas labo gariņu – ilggadēju apkopēju Annu Skripčonoku. Pie mums viss vienmēr spīdēja, bet vasarā rozes no Annas dārza sārtojās katrā istabā. Es draudzējos ar Annu. Arī pie Jāņa viņa mēdza pēcpusdienās ieiet un aptaujāties par bērniem. Pēcāk viņa man stāstīja: *«Viņš ir tik laimīgs, ka viņam ir tādi dēli, tik priecīgi stāsta par viņu izdarībām.»*

Kad mazākais puika sāka iet skolā, mēs nopirkām Vestienā lauku mājas «Vilkakalnos». Tur Jānis vecai mājai pats uzlika jaunu jumtu, pats izprojektēja nelielu divstāvu koka mājiņu, arī mēbeles. Brīnījos, kā viņš visu to prot. Jānis teica, ka celtniecības darbus iemācījies bērnībā «Siliņos».

Jāņa pēdējais dzīves posms ir saistīts ar «Vilkakalniem». Dzīvojam tur vasarā. Ziemā un agrā pavasarī braucām turp slēpot. Cik daudz taku tur izstaigāts! Cik bezgala daudz Jānis rādīja un stāstīja man un bērniem par kokiem, puķēm, putniem un zvēru pēdām. Cik laimīgi mēs tur bijām! Arī ziemā Jānis bieži brauca uz turieni, tumsā brīdā pa dziļu sniegu uz neapsildītu māju. Tā bija viņa atpūta un, kā viņš mēdza teikt, *«reanimācija no Rīgas murga»*. Jānis nekad nemeklēja komfortu, viņam patika pārvarēt dabas stihiju – sniegu, vēju. Viņš to iemācīja arī man un zēniem.

Jāņa Ērenpreisa paša uzņemta fotogrāfija

Pārtraucu rakstīt un pārdomāju uzrakstīto. Iznācis slavinošs stāsts. Bet tas ir dabiski – es taču viņu milēju! Tomēr ar Jāni nebija viegli. Viņam bija smags intraverts raksturs. Viņš neielaidās nemaz, vai ļoti maz, kompromisos. Tas dažkārt apgrūtināja attiecības ar cilvēkiem. Bet viņam bija Dieva dota gudriba – gan zinātnē, gan dzīvē saskatīt pašu galveno, pašu būtiskāko un neiztērēt sevi sīkumos.

Jānis nebija karjeras cilvēks. Tomēr, kad atjaunotajā Latvijā 1992.gadā viņu ievēlēja par Latvijas Zinātņu Akadēmijas īsteno locekli, man šķita, ka viņš jutās gandarīts. Par pēdējo grāmatu *«Current concepts of malignant growth»*, kas izdota 1993.gadā angļu valodā, viņam piešķīra Paula Stradiņa balvu. Pavisam kopā Jānis sarakstīja 160 publikāciju, piecas monogrāfijas. Viena no tām – *«Ievads eksperimentālā onkoloģijā»*, kas izdota 1989.gadā latviešu valodā, joprojām ir mūsu studentu vienīgais mācīblīdzeklis kancerogēzes teorijā. Jānis sāka gatavot materiālus jaunai mācību grāmatai, bet to sarakstīt nepaspēja. Vēl jāpiemin, ka Jānis sagatavoja piecus aspirantus.

Trešās atmodas laiks mūsu ģimenē bija ļoti gaišs. It kā atauga spārni. Jānis dedzīgi piedalījās Tautas Frontes pasākumos, zinātnes reformā, latviskās zinātniskās terminoloģijas izstrādāšanā. Tomēr zinātnes reforma nebija sevišķi veiksmīga, tā radīja zinātniekos nevajadzīgu spriedzi, nedrošību viņu ģimenēs.

Jānis nekad un ne par ko nesūdzējās. Viņš vienkārši rikojās. Par saviem līdzekļiem izdeva savu pēdējo grāmatu. Kad laboratorijai Sauriešos palikt

vairs nebija iespējams, viņš 1993.gadā noorganizēja tās pārcelšanos uz Augusta Kirhenšteina Mikrobioloģijas un virusoloģijas institūtu. Kad izdevās pārdot no mātes pārmantoto zemi, tūdaļ nopirka laboratorijai dārgus datorus, kā arī izremontēja laboratorijas telpas. Vai tas, ģimenei tik grūtajos laikos, bija prātīgi? Es drusku dusmojos, bet Jāni sapratu. Viņš nekad nebija ņēmējs, bet gan devējs.

Tomēr pēdējo gadu slodze un spriedze bija par lielu. 1996.gada novembra beigās, kādā no Akadēmijas apspriedēm, viņš pēkšņi zaudēja samaņu. Pēc dažām dienām, 6.decembrī, apstājās Jāņa sirds. Viegla nāve. Viegla smiltis!

JĀNIS OĻĢERDS ĒRENPREISS (SUMMARY)

By Jekaterina Ērenpreisa

Jānis Oļģerds Ērenpreiss was born on 14.09.29. in Riga. His parents were doctor Klāra Stakena and entrepreneur Gustavs Ērenpreiss. He was only nineteen when his mother died from breast cancer and he resolved to devote himself to cancer research.

He entered the Medical Faculty of Latvia's University in 1949. Beginning with the 2nd year of his studies he started his scientific work in oncology and histochemistry at the Histology Chair headed by professor K.Bogojavlensky. After graduation in 1955, he continued to work at the same department as a lecturer. When an undergraduate student he carried out research, devoted to the normalisation of malignant tumours, which he defended as a *PhD* thesis in 1959. He remained attached all his life to the idea of normalisation of tumours.

From 1959 to 1993 he worked in Latvia's Institute of Experimental and Clinical Medicine. Since 1972 as director of the Laboratory of Tumour Cell Biology; in 1993 the laboratory moved into A.Kirchenstein's Institute of Microbiology and Virology. From the middle of the 60th for seven years he was delivering lectures on molecular biology in Latvia's University.

In 1963 J.Ērenpreiss published his first monograph «The role of nucleic acids in differentiation and malignant growth», which was translated into English and published in New York. He wrote other four monographs, all devoted to experimental and theoretical oncology, one of them, «Introduction into experimental oncology», a text-book in Latvian. In his books and articles (160 in total), J.Ērenpreiss was developing an original variant of the embryonal theory of carcinogenesis, associating the properties of tumour cells with gametogenesis, which showed the ways of normalisation of tumour cells.

His last monograph, written in English was «Current concepts of malignant growths. Part A. From normal cell to cancer». Part B was aimed to be «From a cancer to a normal cell». In the field of experimental oncology, Jānis Ērenpreiss was applying cytochemical and electron microscopical methods. He was an outstanding specialist in cytochemistry of nucleic acid and defended a *Dr.sc.* thesis in cytochemistry of a tumour cell in 1968 in Moscow. In 1992 he was elected Member of the Latvia's Academy of Sciences.

Jānis Ērenpreiss was an active participant in the 3rd «Atmoda», one of his articles was devoted to Latvian terminology in cancer research.

After his first unsuccessful marriage (divorce in 1958), he married Jekaterina Ērenpreisa, in 1972 his postgraduate student and later his collaborator. This marriage brought him two sons, Jānis, in 1973 and Juris, in 1975, and was happy till the end of his life.

Jānis Ērenpreiss died after a short and heavy disease on 6.12.96.

Jekaterina ĒRENPREISA, *Dr.med.habil.*

Rūpniecības iela 19 - 8

Rīga LV-1010

Latvija